

Empirische literatuurwetenschappers zitten nog te vaak in ivoren toren

IGEL-conferentie, van 7 tot 11 juli 2010 in Utrecht, had 'valorisatie' als thema

Met het verschijnen van Brian Boyds *On the Origin of Stories* in 2009 is het darwinisme ook de literatuurwetenschap binnengedrongen. Boyd, de Britse biograaf van Vladimir Nabokov, houdt in zijn erudiete werk een pleidooi voor de evolutionaire oorsprong van fictie. Het vertellen van verhalen is volgens hem een cognitief spel, dat ons in staat stelt om als diersoort te overleven. Het helpt ons kiezen uit de triljoenen mogelijkheden die dagelijks ons levenspad kruisen.

Dat Boyds darwinistische verklaring van de romankunst omstreden is, werd duidelijk op de IGEL-conferentie in Utrecht, waar het debat over zijn boek één van de hoogtepunten vormde van vier dagen congresseren.¹ Boyd veronderstelt dat de mentale capaciteit verzonnen gebeurtenissen weer te geven, een 'adaptation' aan de leefomgeving is. En dus gevormd is door natuurlijke selectie. De jonge bioloog Jan Verpooten noemde dit zeer onwaarschijnlijk, omdat het zou betekenen dat we cognitieve vaardigheden bezitten die speciaal voor fictie zijn ontstaan. En daarvoor bestaat geen enkele aanwijzing. Sterker, we gebruikten de vaardigheid van cognitief spelen aanvankelijk voor andere doeleinden. De kunst van het verhalen vertellen is in strikt evolutionair-theoretische termen daarom geen 'adaptation', maar een zogenaamde 'exaptation', stelde Verpooten.

Het gebrek aan empirisch bewijs voor Boyd theorie was de kern van de repliek van Willie van Peer, één van de sleutelfiguren in de empirische literatuurwetenschap. De hoogleraar die op IGEL aankondigde over drie maanden af te zwaaien, gaf vast een kleine voorzet. Boyd beperkt zich hoofdzakelijk tot de afgelopen 5.000 jaar, vanaf het moment dat de mens verhalen ging schrijven. Voor die tijd bestond er al zo'n 95.000 jaar een levendige orale traditie. Maar daarover hebben we helemaal geen gegevens. Hoe stellen we dan de bijdrage van de literatuur aan de evolutie van de menssoort vast? Experimenteel onderzoek naar verschillen in het zelf lezen van verhalen en het voorgedragen krijgen van verhalen zou dit 'gat' enigszins kunnen opvullen, vond Van Peer.

More work needs to be done. **Peter Vorderer**, hoogleraar Communicatiewetenschap aan de VU, gaf een inspirerende keynote lezing² over hoe het identificatieproces met de personages in verhalen verloopt. We 'adopter' een deel van hun karaktereigenschappen, en integreren die vervolgens in het beeld dat we hebben van ons 'ideale zelf'. Dat zorgt ervoor dat we ons door de aanraking met fictie een beter en completer mens voelen. Vorderer betoogde dat digitale media dit ideaal het dichtst benaderen. In een roman kunnen we de hoofdpersoon niet zelf mede vormgeven, achter de computer of in een virtuele wereld kan dat wel. Vorderers betoog klonk overtuigend. Maar of empirisch onderzocht is of het identificatieproces door de interactiviteit van digitale media op een andere wijze verloopt, vertelde hij er niet bij. Voelt iemand zich geroepen zijn theorie op waarheid te toetsen?

Maatschappelijk nut

Tijdens IGEL werd bevestigd dat er in de literatuurwetenschap nog altijd twee stromingen bestaan: filosofen als Boyd en Vorderer die al redenerend aan waarheidsvinding doen en empirici als Van Peer die hun ideeën proberen te toetsen met onderzoeksresultaten die ze verkrijgen uit enquêtes en experimenten. Voor de laatste groep had de organisatie goed nieuws in petto. In de loop van 2011 moet de eerste editie van een nieuw wetenschappelijk tijdschrift verschijnen: *Scientific Study of Literature*. Deze uitgave van John Benjamins Publishing Company, samen met Stichting Lezen sponsor van IGEL, zal volledig gewijd zijn aan empirische studies op het gebied van fictieve en poëtische teksten.

De oprichters van het tijdschrift bereikten zo meteen hun primaire doelgroep, want IGEL is de enige wereldwijde bijeenkomst voor de empirische literatuurwetenschap. De eens in de twee jaar georganiseerde conferentie beleefde alweer haar twaalfde editie, met valorisatie als centraal thema. Daarvoor werd gekozen vanwege een veel gevoerd debat in de geesteswetenschappen, over de vermeende gebrekkige implementatie van onderzoeksresultaten in de maatschappelijke praktijk. Literatuurwetenschappers zouden hun werk niet

¹ **Brian Boyd, Jan Verpooten, Keith Oatley, Sibylle Moser, Willie van Peer & Edmund Nierlich**
Symposium on Evolutionary Perspectives in Empirical Studies of Literature and Media

² **Peter Vorderer & Bradford Owen**

Reading in the digital era: Relating to fictional characters in new media

alleen moeten delen met collega's, maar ook met literatuurdocenten, bibliothecarissen en uitgevers. Hoewel niet alle presentaties zich voor een dergelijke vertaalslag zouden lenen, viel er voor praktijkmensen genoeg te beleven, met focuspunten op het gebied van het literaire lezen in relatie tot digitale media, evidence-based literatuuronderwijs, de doorgaande leeslijn, crosscultureel onderzoek naar de receptie van literatuur en psychologische processen die bij het literaire lezen optreden.

Literatuur van het scherm

Met het groeiende gebruik van digitale media bestaat er volop speculatie over de gevolgen daarvan voor het lezen van boeken. Zeker nu de e-reader en de tablet aan een opmars bezig zijn. **Sally Maynard** van de Britse Loughborough University gaf drie gezinnen met elk twee kinderen gedurende twee weken achtereenvolgens een Kindle van Amazon, een iPod Touch van Apple en een Nintendo DS Lite.³ De ouders bleken na afloop van de test papieren boeken te verkiezen boven de e-boeken op de digitale leesapparaten, voor de kids lag dat op 50/50. Bij alle gezinnen was de Kindle de favoriet, vanwege het 'matte' e-Ink scherm van de e-reader dat aanvoelt als papier. Dat maakte voor hun gevoel ook dat ze bij het lezen op dit apparaat het diepst werden ondergedompeld in de verhaalwereld. Overigens wendden de kleinere schermen van de iPod en Nintendo in dit opzicht wel.

De uit Polen afkomstige **Maciej Maryl** voerde een eerste experiment uit naar verschillen tussen het lezen van een kort verhaal van een LCD-computerscherm en van papier.⁴ Zijn assumptie: er is een nieuwe lezer geboren, die 'speelt' met de tekst, ongeduldig is, en vluchtig en gefragmenteerd te werk gaat. Maryl vond echter geen significante verschillen tussen de 32 schermlezers en 31 papieren lezers in zijn onderzoek, allemaal studenten aan de Warsaw School of Social Sciences and Humanities. De leestijd, aandacht, interesse en begrip van het verhaal bleken voor beide groepen nagenoeg gelijk. Voor een lees- en interpretatieproces met minder diepgang bestaat dus vooralsnog geen aanwijzing. Al wierp Maryl in zijn presentatie op IGEL de vraag op hoe oudere proefpersonen zouden presteren, hoe het leesproces van langere verhalen op het scherm verloopt en in hoeverre zijn resultaten, die hij verkreeg in een laboratoriumsetting, representatief zijn voor de werkelijkheid.

Digitale media worden hoofdzakelijk omarmd door jonge mensen. Zij lezen daardoor ook minder boeken. Dat zorgt er weer voor dat ze openbare bibliotheken in toenemende mate als ouderwetse instituties beschouwen, en minder geneigd zijn een abonnement te nemen of dit te verlengen. **Cedric Stalpers** van de Universiteit van Tilburg wilde weten hoe deze trend gekeerd kan worden.⁵ Uit zijn enquête komt naar voren dat attitudes van mensen en de sociale normen van hun ouders en vrienden over de bibliotheek het gebruik van bibliotheekdiensten het sterkst bepalen. Als de bibliotheek meer jonge mensen aan zich wil binden, moeten er speciale vertrekken worden ingericht voor deze doelgroep en meer boeken speciaal voor jong volwassenen in de collectie worden opgenomen. Aan een groter aanbod van e-boeken bestaat minder behoefte, zo blijkt uit zijn onderzoek.

Groepsdruk

Ondertussen lezen Nederlanders in hun vrije tijd al minder dan Chinezen, wisten **Peter Broeder** en **Mia Stokmans**, eveneens van de Universiteit van Tilburg, vast te stellen.⁶ Het duo presenteerde op IGEL een cross-cultureel vergelijksonderzoek naar determinanten van het leesgedrag in deze twee landen. Wat bleek? Bij Nederlandse middelbare scholieren zijn hun persoonlijke attitude en de impliciete sociale norm van klasgenoten over het literaire lezen bepalend, bij de Chinezen zowel de expliciete als de impliciete sociale norm van de familie. De verklaring: Nederland heeft een individualistische, China een collectivistische cultuur. In beide landen heeft de expliciete sociale norm – gesprekken en discussies over het literaire lezen met familie en klasgenoten – een negatief effect op het leesgedrag, en de impliciete norm – het 'goede voorbeeld' geven – een positief effect.

³ **Sally Maynard, Claire Creaser, James Dearnley, Ann O'Brien & Stephen Probets**
The impact of e-books on young children's reading habits

⁴ **Maciej Maryl**

Differences in literary reading between print and computer screen: An empirical study

⁵ **Cedric Stalpers**

The many faces of the reader: Using computerized book-borrowing data from public libraries to segment the reading population

⁶ **Peter Broeder & Mia Stokmans**

Why should I read? A cross-cultural investigation into reading socialization and reading attitude

Ouders doen er op basis hiervan goed aan 's avonds met een boek op de bank te gaan zitten. Zeker als ze anders voor de buis zouden hangen. Promovenda **Natascha Notten** van de Radboud Universiteit Nijmegen concludeert op basis van een analyse van de data van een grootschalig Nederlands familieonderzoek⁷ dat als er thuis veel televisie wordt gekeken, dit een succesvolle carrière van kinderen in het onderwijs in de weg staat. Voor het lezen geldt juist het omgekeerde; het vergroot de slagingskansen op school. Zeker als ouders het leesgedrag van hun kinderen ook nog expliciet stimuleren, bijvoorbeeld door hen voor te lezen en thuis te praten over boeken. Notten stelde ook vast dat het latere mediagedrag van mensen zowel bepaald wordt door hun persoonlijke mediacompetentie als door de overdracht van de 'smaak' van hun ouders.

Het laatste impliceert dat het helpt om het 'goede voorbeeld' te geven. Vervolgens is het dan hopen dat kinderen zelf plezier krijgen in het lezen van verhalen. In Nederland deed professor **Saskia Tellegen** voor Stichting Lezen onderzoek naar determinanten van het leesplezier van kinderen. **Silvia Nardon** van de Universiteit van Padoa ondervroeg met Tellegens vragenlijst 779 Italiaanse scholieren tussen de 8 en 14 jaar.⁸ De intrinsieke motivatie om te lezen bleek het meest bepalend voor het leesplezier, gevolgd door de verbeeldingskracht van verhalen en de emoties die ze opwekken. De motivatie van meisjes bleek twee keer zo hoog als die van jongens, een resultaat dat eerder onderzoek bevestigt. Ook identificeren zij zich sterker met de personages, terwijl jongens meer op zoek zijn naar een spanningsboog.

Kloof

Op welke manieren lezen kinderen fictie? Op basis van groepsdiscussies met 14- en 15-jarigen over een kort verhaal van een Zweedse auteur, kwam **Michael Tengberg** van de Universiteit van Göteborg tot zes categorieën: lezen met het oog op het plot, de betekenis of de moraal van het verhaal, op de relatie tussen de tekst en persoonlijke ervaringen, op de intentie van de auteur en op een meta-cognitieve manier. Tengberg gaf in zijn IGEL-presentatie⁹ aan dat het literatuuronderwijs in de praktijk hoofdzakelijk plotgeoriënteerd is, maar dat docenten in het voortgezet onderwijs ook tegemoet zouden moeten komen aan de vijf andere manieren waarop scholieren lezen. Dat verkleint de kloof.

Ook in het hoger onderwijs is er vaak sprake van een 'mismatch' tussen docent en student, vertelde **Olivia Fialho** van de Canadese Universiteit van Alberta.¹⁰ Bijvoorbeeld als het gaat om de vraag of colleges meer gericht moeten zijn op het overbrengen van literair-historische kennis of op de persoonlijke betekenissen en gevoelens die een literair verhaal teweeg kan brengen. Het is schadelijk als hierover te zeer uiteenlopende verwachtingen bestaan, want dat vervreemdt en ontmoedigt studenten die zich willen bekwamen in het lezen van literatuur.

Het is voor leraren ook vaak lastig om in te spelen op de literaire vaardigheden van hun leerlingen. Het niveau binnen een klas kan namelijk sterk uiteenlopen. **Theo Witte** van de Rijksuniversiteit Groningen stelde op basis van gesprekken met een panel van 'expert' docenten in het voortgezet onderwijs zes profielen vast¹¹: van een zeer beperkte tot een gesofisticeerde literaire competentie. Witte werkt momenteel aan de ontwikkeling van een nieuw instrument voor het literatuuronderwijs dat inspeelt op deze niveauverschillen.

Productief literatuuronderwijs

Een factor die mede bepalend is voor de mate van geletterdheid, is etniciteit. Uit een enquête van **Peter Broeder** en **Mia Stokmans** komt naar voren dat leraren meer problemen ervaren met de lees- en schrijfvaardigheid van leerlingen in een multiculturele dan in een monoculturele klas.¹² Dat geldt voor alle

⁷ Natascha Notten, Gerbert Kraaykamp & Ruben Konig

Family matters: A study of the intergenerational transmission of media taste

⁸ Sylvia Nardon, Lerida Cisotto & Nazzarena Novello

The pleasure of reading and its components: An empirical survey in the primary and secondary school

⁹ Michael Tengberg

Forms of reading in literary discussions

¹⁰ Olivia Fialho, Caeleigh Moffat & David S. Miall

An empirical study of students' concepts of literary education

¹¹ Theo Witte, Gert Rijlaarsdam & Dick Schram

Teachers' developmental model of reading and interpretation

¹² Peter Broeder & Mia Stokmans

Exploring literacy competences in a multicultural classroom: A teacher's perspective

lessen, van taal en literatuur tot technische onderwerpen. Ook behaalde in klassen met alleen Nederlandse leerlingen een hoger percentage het vereiste niveau. Jongens uit gezinnen met een lage sociaal-economische status en opleiding en een 'slecht' leesklimaat thuis, werden door docenten als belangrijkste probleemgroep aangewezen. Voor de multiculturele klassen kwam daar nog bij dat Nederlands niet hun eerste taal is.

Het zelf schrijven van verhalen en gedichten verhoogt de vaardigheid om ze te lezen. In één van de postersessies tijdens de lunch van de tweede conferentiedag presenteerde **Elma Lammers** haar afstudeeronderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen.¹³ Daaruit bleek dat beginnende middelbare scholieren die mee hadden gedaan aan een educatief project voor het creëren van literatuur, na afloop beter in staat waren metaforen te begrijpen dan voorafgaand aan het project. **Tanja Janssen** van de Universiteit van Amsterdam vond iets vergelijkbaars: de creatief schrijven groep in haar onderzoek scoorde hoger op verhaalbegrip en –waardering dan de niet-creatief schrijven groep.¹⁴

Tegen-intuïtief

De resultaten van de onderzoeken van Witte, Broeder en Stokmans, Lammers en Janssen laten zich gemakkelijk vertalen naar de onderwijspraktijk. Ze helpen het lees- en literatuuronderwijs vormgeven op basis van feiten in plaats van op aannames. Volgens **Joan Peskin** van de Canadese Universiteit van Toronto schuilt daarin het belang van empirisch onderzoek.¹⁵ Maar al te vaak levert het resultaten op die onze intuïties weerleggen. Zo deed Peskin een experiment waarin ze de ene groep kleuters een prentenboek gaf waarin de mentale processen van karakters expliciet werden beschreven – 'Toby besluit zich te verbergen voor zijn moeder en vader – terwijl deze bij de andere groep impliciet bleven – 'Toby's moeder zoekt naar Toby onder de dekens. Ze kan hem daar ook niet vinden'. Peskin vermoedde dat de expliciete groep de gedachten en gevoelens van het personage beter zou begrijpen, maar het tegenovergestelde bleek het geval. Peskins verklaring: in de impliciete groep werd de gedachtewereld van het personage alleen gesuggereerd, waardoor de kleuters veel actiever en intensiever aan hun interpretatie moesten werken.

Raymond Mar, werkzaam aan de eveneens Canadese York University, interesseert zich voor de vraag of het lezen van verhalen onze sociale vaardigheden positief beïnvloedt.¹⁶ In fictie worden immers interacties tussen mensen beschreven. Mar vond in verschillende studies al bewijs voor dit idee. Nu wilde hij weten of fictie ook bijdraagt aan het aflezen van emoties van gezichten. En inderdaad, als proefpersonen een verhaaltekst hadden gelezen, bleken ze hiertoe beter in staat dan na het lezen van een informatieve tekst.

In hoeverre en in welke opzichten mannen en vrouwen verschillen in hun ervaring van verhalen, bestaan veel assumpties, maar er is weinig empirisch onderzoek naar gedaan. **Özen Odag** van de Jacobs Universiteit in het Duitse Bremen wilde daar verandering in brengen.¹⁷ Zijn hypothese was dat vrouwen een voorkeur hebben voor fictie en geïnteresseerd zijn in de 'binnenwereld' van de personages, terwijl mannen non-fictie prefereren en zich voor de 'buitenwereld' van de personages interesseren. Voor fictie/non-fictie vond Odag geen significant verschil tussen de geslachten. De leeservaring van mannen bleek juist intensiever, ongeacht of het verhaal zich op de binnen- of de buitenwereld van de personages richtte. Vrouwen voelden zich alleen in hoge mate emotioneel betrokken bij verhalen over innerlijke gedachten en gevoelens.

Identificeren mannen zich meer met mannelijke personages en vrouwen meer met vrouwelijke? Dat wilde **Anneke de Graaf** van de Radboud Universiteit Nijmegen weten.¹⁸ Ze vroeg proefpersonen in hoeverre ze

¹³ **Elma Lammers**

He who will not read must write: An examination of the influence of productive literature education on receptive literary skills and attitudes

¹⁴ **Tanja Janssen**

Effects of creative writing on students' literary response to short stories

¹⁵ **Joan Peskin**

The social and educational benefits of the scientific study of literature: From picture books to poetry

¹⁶ **Raymond Mar**

Exposure to narrative fiction versus expository nonfiction and the recognition of emotion

¹⁷ **Özen Odag**

On the interplay between narrative elements and a reader's gender: Do men and women experience narratives in different ways?

¹⁸ **Anneke de Graaf & Letticia Hustinx**

Perceived similarity, identification and persuasion

zich ‘hetzelfde’ voelden als de student(e) in het verhaal die te horen had gekregen dat hij/zij kanker had. Er bleek geen verschil: zowel mannen als vrouwen identificeerden zich even sterk met het mannelijke als met het vrouwelijke personage. Wel vond De Graaf voorzichtig bewijs dat de ‘waargenomen gelijkheid’ met de student(e) het overtuigingsproces kan beïnvloeden. Hoe sterker de identificatie met het personage, hoe overtuigender het verhaal.

Kritische afweging

In het algemeen wordt aangenomen dat verhalen meer overtuigingskracht bezitten dan bijvoorbeeld een opiniëartikel, omdat ze demotiverend werken op de bereidheid tegenargumenten te verzinnen. Immers, lezers willen ondergedompeld blijven in de verhaalwereld en richten hun cognitieve energie op het volgen van de verhaallijn, waardoor er minder ruimte overblijft voor kritische afweging van de argumenten. **Karin Fikkers**, master student aan de Radboud Universiteit, nam een discussie tussen twee studenten over de verhoging van het collegegeld op in een eigenhandig geschreven kort verhaal. Eén op drie gedachten die de tekst opriep bij haar proefpersonen, bleek gerelateerd aan het politieke onderwerp. En de helft van die gedachten was negatief. Dit suggereert dat lezers wel degelijk kritisch kijken naar het standpunt en de argumenten.¹⁹

Eén en ander hangt wel af van wat voor karakter iemand heeft. Mensen met een hoge ‘Need for Affect’ laten zich sterker meevoeren in de verhaalwereld dan mensen met een lage ‘Need for Affect’. Daardoor worden ze ook sterker overtuigd, wist **Markus Appel** van de Oostenrijkse Johannes Kepler Universitat.²⁰ De ‘Need for Affect’ is de bereidheid je in situaties te begeven die een zware wissel trekken op het ervaren van emoties, van jezelf of van anderen. Dat verhalende teksten grotendeels draaien om stemmingen, gevoelens en attitudes, kan de uitkomst van Appels onderzoek verklaren.

Literatuurwetenschappers blijven in de eerste plaats literatuurliehebbers – zelfs als zij ‘harde’ empirici zijn. Geen wonder dat veel onderzoekers bewijs proberen te vinden voor de waarde van literatuur. Zo gaf **Julien Simon** van de Amerikaanse Indiana University een overzicht van onderzoek dat aantoonde dat fictie zorgt voor een sterker ontwikkeld moreel besef en ons vermogen om ons in te leven in anderen verhoogt.²¹

In sommige gevallen gaan onderzoekers voor dit doel wel op een erg bijzondere manier te werk. Zo keek **Sarah Turvey** van de Britse Roehampton University naar de voordelen van leesgroepen in gevangenis. Tijdens haar presentatie²² las ze brieven van leden voor, waaruit bleek dat ze door de gesprekken over boeken opener en socialer waren geworden, en een beter idee hadden gekregen van wat zich buiten de muren van de gevangenis afspeelt. **Mary Stephenson** van het Writers in Prison Network ging nog een stapje verder: het lezen van literatuur zorgt ervoor dat vrijgelaten criminelen minder vaak opnieuw de fout in gaan.²³ De recidivecijfers van gevangenen die in de Verenigde Staten meededen aan het ‘Changing Lives Through Literature’ programma, daalden van 42 naar 18 procent. Het maatschappelijk nut van kunst kon niet beter geïllustreerd worden.

Niels Bakker is als onderzoeker verbonden aan Stichting Lezen en de Vrije Universiteit Amsterdam

¹⁹ **Karin Fikkers & Hans Hoeken**
Scrutinizing fictional characters’ arguments: The role of cognitive responses and identification in narrative persuasion

²⁰ **Markus Appel & Barbara Maleckar**
The role of emotional and cognitive needs in the choice, experience and influence of narratives

²¹ **Julien Simon**
Beyond aesthetics: The cognitive effects of narratives

²² **Sarah Turvey**
Happily ever after? The benefits of reading groups in prisons

²³ **Mary Stephenson**
Stories connect us all: The power of literature in the rehabilitation of offenders

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.